

DWIE KONSPIRACJE HARCERSKIE

Historia polskiego ruchu harcerskiego w XX wieku była tak burzliwa, jak burzliwe były dzieje Polski w tym okresie.

Pierwsze drużyny skautowe powstały podczas zaborów, a ich organizatorami w Galicji byli: Andrzej Małkowski, Olga Drahonowska-Małkowska, ks. Jan Mauersberger, Tadeusz Strumiłło i wielu innych instruktorów. W latach 1912–1914 polskie drużyny skautowe powstały również w zaborze pruskim i rosyjskim. Jednak w odróżnieniu od zaboru austriackiego działały w konspiracji. Harcerze włączyli się w walkę o odzyskanie niepodległości, walczyli w szeregach Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej. Polskie drużyny harcerskie brały udział w powstaniach: wielkopolskim (1918–1919), trzech powstaniach śląskich (1919–1921), w wojnie polsko-ukraińskiej w Galicji Wschodniej (Orleńta Lwowskie – 1918–1919) i polsko-sowieckiej (1919–1920). 2 listopada 1918 r. na zjeździe organizacji harcerskich w Lublinie utworzono ogólnokrajową organizację harcerską – Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). W Związku działały dwie autonomiczne organizacje: harcerzy i harcerek, a wokół ZHP – Koła Przyjaciół Harcerstwa. Na czele Związku stali: Przewodniczący ZHP i Rada Naczelna Związku, której podlegała Główna Kwatera Harcerzy i Główna Kwatera Harcerek. Im z kolei podlegali komendanci chorągwi i hufców obu organizacji, najniższymi jednostkami były: szczepy, drużyny i zastępy. Przy centralnych władzach ZHP działał Naczelny Kapelan Związku. Pierwszym był ks. Jan Mauersberger, ostatnim ks. Marian Luzar, który zginął we wrześniu 1939 r. w Równem.

Obrońcy Ojczyzny i konspiratorzy

Harcerze i harcerki wzięli udział w wojnie obronnej 1939 r. Walczyli w Katowicach (Wieża Spadochronowa), w Warszawie, Gdyni, Lwowie, Wilnie, Grodnie i innych polskich miejscowościach. Tuż przed wkroczeniem Niemców do Warszawy 27 września 1939 r., na zebraniu w GK Harcerzy, Naczelnik Harcerzy hm. Florian Marciniak wydał rozkaz przejścia Związku do działalności podziemnej. Przyjęto wówczas konspiracyjną nazwę – Szare Szeregi. Marciniak został pierwszym ich Naczelnikiem. Funkcję tę pełnił do aresztowania w listopadzie 1942 r. W latach 1939–1940 powstały ogólnokrajowe struktury Szarych Szeregów odpowiadające przedwojennej strukturze ZHP. W Szarych Szeregach były zatem: drużyny – „rodziny”, hufce – „roje” i chorągwie – „ule”. Na czele konspiracyjnego ZHP stała Główna Kwatera Harcerzy – „Pasieka”. Organizacja harcerek w 1941 r. przyjęła nazwę „Związek Koniczyn”.

W końcu 1939 r. na obszarze okupacji niemieckiej powstała Organizacja Małego Sabotażu „Wawer”. Nazwa organizacji nawiązywała do miejsca masowej egzekucji w Wawrze

pod Warszawą. Na jej czele stanął Aleksander Kamiński „Kamyk”. Członkowie OMS „Wawer” zajmowali się głównie rozrzucaniem ulotek i malowaniem antyniemieckich napisów.

Powstańcy

Na Kresach Wschodnich okupacyjne władze sowieckie uznały polskie organizacje młodzieżowe, w tym ZHP, za „antysowieckie i burżuazyjne”. Za wkraczającymi oddziałami Armii Czerwonej przybywało NKWD. Rozpoczęły się rewizje i aresztowania. Wśród pierwszych aresztowanych byli często instruktorzy i harcerze. W Grodnie, zdobytym po trzydniowych walkach, wielu obrońców miasta, wśród nich członków ZHP, żołnierze sowieccy i NKWD rozstrzelali na tak zwanej Psiej Górcie. Mimo terroru polskie harcerstwo rozpoczęło działalność konspiracyjną. Nocą 22 stycznia 1940 r. członkowie Szarych Szeregów – instruktorzy i starsi harcerze zrzeszeni w konspiracyjnej organizacji antysowieckiej – zorganizowali w Czortkowie „powstanie antybolszewickie”. Oddziały Armii Czerwonej i NKWD szybko je rozbiły, a uczestników tych wydarzeń rozstrzeliwano lub deportowano w głąb ZSRR. W podobnej sytuacji znalazło się polskie podziemie niepodległościowe na tamtych obszarach. Sytuacja ta trwała do inwazji Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 r.

W 1943 r. nastąpiły poważne zmiany w strukturach Szarych Szeregów. Po aresztowaniu Marciniaka nowym naczelnikiem został hm. Stanisław Broniewski „Orsza”, który pełnił tę funkcję do upadku Powstania Warszawskiego. W 1943 r. w organizacji męskiej utworzono trzy pionry: Zawiszacy (12–14 lat) – głównie członkowie „Wawra”, Bojowe Szkoły (14–17 lat) i Grupy Szturmowe (powyżej 17 lat). Do najgłośniejszych akcji Grup Szturmowych należały: odbicie pod Arsenalem 26 marca 1943 r. aresztowanego przez gestapo Jana Bytnara „Rudego” czy udany zamach na gen. Franza Kutscherę, dowódcę policji i SS w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, przeprowadzony 1 lutego 1944 r. przez oddział „Agat” pod dowództwem por. Bronisława Pietraszewicza „Lota”. Część Grup Szturmowych w latach 1943–1944 w ramach akcji scaleniowej została wcielona do Armii Krajowej i stała się częścią Kedywu.

Podczas akcji Burza w 1944 r. drużyny Szarych Szeregów i oddziały Grup Szturmowych wzięły udział w wyzwaniu wschodniej części kraju spod okupacji niemieckiej. W Wilnie, Lwowie, Nowogródku i innych kresowych miastach wojska sowieckie i NKWD przeprowadzały masowe aresztowania i deportacje członków polskiego podziemia niepodległościowego oraz administracji terenowej emigracyjnego rządu RP w Londynie.

Zupełnie nowa sytuacja powstała po utworzeniu w Moskwie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) i ogłoszeniu przez ów Komitet Lubelski (nazywano go tak ze względu na siedzibę w Lublinie) „Manifestu”. Napisano tam wiele słów o wolności, niepodległości i demokracji. Praktyka była jednak zupełnie inna. W Powstaniu Warszawskim, które trwało od 1 sierpnia do 2 października 1944 r., walczyły bataliony Szarych Szeregów: „Zośka” i „Parasol”. Oprócz nich w ramach oddziałów AK walczyły bataliony: „Wigry” i „Agat”. Młodszy harcerze byli kurierami i łącznikami, harcerki zajmowały się służbą sanitarną i prowadzeniem kuchni wojskowych dla powstańców. Harcerze walczyli na Woli, Mokotowie, Starówce i Powiślu. Na przełomie września i października 1944 r. resztki oddziałów harcerek wycofały się ze stolicy i wraz z powstańcami trafiły do niewoli niemieckiej. Niektórym harcerzom udało się wyjść z Warszawy z ludnością cywilną, kierowaną do obozu przejściowego w Pruszkowie. Harcerzy, którzy znaleźli się na Pradze po jej zajęciu przez oddziały sowieckie, aresztowało NKWD, i traktowało na równi z żołnierzami innych formacji wojskowych Polski Podziemnej.

Harcerze z warszawskich Grup Szturmowych. Phm. pchor. Jan Rodowicz „Anoda” – uczestnik akcji pod Arsenalem. Aresztowany po wojnie, zginął tragicznie w 1949 r. Phm. pchor. Konrad Okolski „Kuba”, poległ w Powstaniu Warszawskim

Odbudować niepodległą Polskę

Polskie harcerstwo wyszło z wojny z bardzo dużymi stratami – zarówno wśród kadry i członków, jak i terytorialnymi – po utracie ziem wschodnich zostały zlikwidowane tamtejsze chorągwie i hufce.

We wrześniu 1944 r. odbył się w Lublinie zjazd działaczy harcerskich, na którym oficjalnie reaktywowano ZHP w jego przedwojennych strukturach z przyrzeczeniem, prawem i statutem z 1938 r. Nowe władze chciały się zorientować, czy mogą liczyć na współpracę władz ZHP. Kiedy w styczniu 1945 r. ruszyła ofensywa zimowa, harcerze udzielali pomocy wywiadowczej i kurierskiej walczącym oddziałom, między innymi w Krakowie, Częstochowie, Poznaniu i Gdyni. Po zakończeniu wojny młodzież harcerska włączyła się w odbudowę kraju, a przedwojenni instruktorzy organizowali harcerstwo na ziemiach zachodnich i północnych.

Komuniści jednak nie mieli zaufania do organizacji związanej z Polskim Państwem Podziemnym i Armią Krajową. Obawy te potwierdził powszechny entuzjazm harcerzy dla idei Polski niepodległej; harcerze popierali, niekiedy czynnie, zbrojne podziemie niepodległościowe oraz jawną opozycję polityczną – Polskie Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Pracy. 26 kwietnia 1946 r. w Szczecinie odbył się Zlot Organizacji Młodzieżowych pod hasłem „Trzymamy straż nad Odrą”. Harcerze i członkowie Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” wznosili okrzyki na cześć PSL i jego przywódcy Stanisława Mikołajczyka, żądali niepodległości, wycofania wojsk sowieckich z Polski. W odwecie harcerzy nie dopuszczono do udziału w defiladzie. Doszło do zamieszek, UB aresztowało wielu harcerzy. 3 maja 1946 r. władze wydały zakaz obchodów Narodowego Święta Konstytucji. W wielu miastach Polski doszło do zamieszek i demonstracji. W Krakowie oddziały milicji, KBW i UB, przy wsparciu sowieckim, otworzyły ogień do demonstrantów. Padli zabici i ranni. UB aresztowało wielu studentów i harcerzy. Władze komunistyczne utwierdzały się w przekonaniu, iż ZHP to organizacja przeciwna nowemu ustrojowi.

Harcerstwo na czerwono

Po zlikwidowaniu zbrojnego podziemia oraz PSL wiosną 1948 r. komuniści rozpoczęli przygotowania do likwidacji Związku. W kwietniu 1948 r. ówczesny szef Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego płk Stefan Kuhl wydał instrukcję, w której nakazał wzięcie pod obserwację agenturalną ZHP. Całą akcję przygotowano w głębokiej konspiracji. Podczas Akcji Letniej '48 kierownictwo w Związku zaczęli przejmować „instruktorzy o poglądach demokratycznych”. Coraz częściej z funkcji pełnionych w ZHP odwoływano przedwojennych oraz szaroszeregowych instruktorów, między innymi instruktora ZHP i znakomitego pedagoga Kamińskiego oraz byłego Naczelnika Szarych Szeregów Broniewskiego. Na ich miejsce powoływano działaczy lewicowych z przedwojennego Czerwonego Harcerstwa PPS lub drużyn Wolnego Harcerstwa związanych z KPP. Na czele ZHP stanęły przedwojenna działaczka Czerwonego Harcerstwa PPS Pelagia Lewińska oraz działaczka Związku Młodzieży Polskiej Janina Zakrzewska.

Od jesieni 1948 r. zaczęto krytykować przedwojenny system wychowawczy ZHP, oparty na zasadach wypracowanych przez twórcę skautingu, gen. Roberta Baden-Powella. Uznano go za „burżuazyjny i reakcyjny”. W „demokratycznym” ZHP lansowano bohaterów „ludu pracującego miast i wsi” oraz przodowników pracy. Komuniści stawiali za wzór sowieckich pionierów, całe drużyny harcerskie musiały wstępować

do Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Z ZHP usunięto życie religijne, zlikwidowano funkcję Naczelnego Kapelana Związku, zakazano noszenia lilijki i Krzyża Harcerskiego, na jego miejsce wprowadzono tak zwane czuwajki. Zmieniono też regulaminy obowiązujące dotychczas w Związku. Drużynom odbierano sztandary, proporce i pomieszczenia. Wielu instruktorów aresztowano i poddano brutalnym przesłuchaniom. Nierzadko harcerze idący na zbiórki w mundurach byli bici przez bojówkarzy z ZMP. We wrześniu 1949 r. połączono Organizację Harcerzy i Harcerek, obniżono wiek przynależności do ZHP do 15 lat oraz stworzono w szkołach system „klas-drużyn”, co doprowadziło do powstania masowej organizacji na wzór sowieckiego Pioniera i Komsomołu. Kolejnym krokiem władz komunistycznych była likwidacja 1 marca 1950 r. struktur Związku: komend hufców i chorągwi oraz przejęcie przez lokalne zarządy ZMP stanic harcerskich i tej części harcerskiego sprzętu, której harcerze nie zdążyli ukryć.

Ostatecznie 15 maja 1950 r. władze rozwiązały ZHP, wcielając tę organizację na zasadach autonomicznych do ZMP. Powstała 15 maja 1950 r. Organizacja Harcerska Polski Ludowej w niczym nie przypominała ZHP z lat 1918–1948. Jej zwyczaje i regulaminy były niemal dokładną sowiecką kopią. Podczas zebrań (tak nazywano ówczesne zbiórki harcerskie) omawiano sytuację w kraju, wygłaszano pogadanki o Leninie i Stalinie, uczono miłości do socjalizmu i nienawiści do „wrogów ludu, pokoju i socjalizmu”.

Nie poddać się!

Nie wszyscy instruktorzy i starsi harcerze pogodzili się z nową sytuacją. Wiele drużyn harcerskich zeszło ponownie do głębokiej konspiracji, prowadząc działalność w duchu skautowym. „Druga konspiracja harcerska” miała dużo mniejszy zasięg terytorialny i ograniczała się do działalności wychowawczej. Po 1950 r. walka zbrojna była bardzo utrudniona. W latach 1950–1956, w przeciwieństwie do okresu 1939–1945, nie istniała już zorganizowana centralnie organizacja harcerska na wzór Szarych Szeregów. Lokalne środowiska harcerskie prowadziły działalność w małych grupach. Większość działała w dużych miastach Polski – w Warszawie, Poznaniu, Krakowie, Łodzi, Gdańsku i Olsztynie.

Taką organizacją była działająca w Mielcu i Krakowie drużyna harcerska „Stalowi Polacy”. Harcerze przeprowadzali akcje zbrojne, rozrzucali ulotki, między innymi w 1946 r. z okazji świąt 1 i 3 maja. Komuniści rozbili organizację w 1951 r. Drużynowy Roman Stachiewicz został zastrzelony 3 listopada 1951 r. w Warszawie, jego współpracownicy: Józef Umiński, Kamiński, Zawadzki, Kwaśniewski i Dębicki zostali skazani na długoletnie więzienie. W Lublinie działał podziemny Związek Harcerstwa Polskiego. Na czele tej drużyny stał Mieczysław Smalec. 12 stycznia 1954 r. lubelski Wojskowy Sąd Rejonowy ogłosił wyrok w tej sprawie: za działalność konspiracyjną Smalec został skazany na karę śmierci, zamienioną później na długoletnie więzienie. Konspiracyjna organizacja harcerska „Związek Skautów Polski Walczącej” działała w Olsztynie. Pięciu jej członków zostało oszczędzonych 13 czerwca 1953 r. przez WSR w Olsztynie – czterech dostało wyrok pięciu, a jeden dwóch lat więzienia.

Niektórzy harcerze prowadzili działalność konspiracyjną pod szyldem klubów sportowych lub w PTTK. Zastępy żeńskie pracowały w Polskim Czerwonym Krzyżu oraz różnych placówkach szkolnych (świetlice), w domach dziecka i szpitalach.

Odwilż

Po śmierci Bolesława Bieruta 12 marca 1956 r. na czele partii stanął Edward Ochab. Już 27 kwietnia 1956 r. władze PRL ogłosiły amnestię dla więźniów politycznych. Na wolność wyszli liczni działacze Polskiego Państwa Podziemnego, dowódcy i żołnierze AK, WiN, NSZ i innych konspiracyjnych organizacji wojskowych oraz działacze PSL. 28–29 czerwca 1956 r. wybuchło powstanie robotnicze w Poznaniu, stłumione przy pomocy wojska i sił UBP.

Nadchodzące zmiany odczuło oficjalne i nieoficjalne harcerstwo. W sierpniu 1956 r. z ZMP została wycofana Organizacja Harcerska, a na jej miejsce utworzono niezależną od upadającego ZMP Organizację Harcerską Polski Ludowej. Jednak jesienią 1956 r. w wielu środowiskach harcerskich rozpoczęła się oddolna organizacja drużyn harcerskich, a później całych hufców i chorągwi. Wiele drużyn działających w konspiracji wyszło z podziemia. Po dojściu do władzy Władysława Gomułki OHPL została praktycznie sparaliżowana.

Od października do grudnia 1956 r. w całym harcerstwie toczyły się dyskusje dotyczące jego dalszej przyszłości. Jawną działalność podejmowało coraz więcej drużyn działających po 1950 r. w konspiracji lub pod egidą stowarzyszeń sportowych i turystycznych. Także młodzież przymusowo zrzeszona w OH ZMP i OHPL chciała wydostać się z „ideologicznego gorsetu” partii. 8 grudnia 1956 r. w mieszkaniu Aleksandra Kamińskiego w Warszawie odbyło się spotkanie instruktorów harcerskich wywodzących się z ZHP i Szarych Szeeregów, na które przybyli działacze z całej Polski. W odpowiedzi 10 grudnia kierownictwo OHPL zwołało Ogólnokrajowy Zjazd OHPL w Łodzi. Z niepokojem wyrażano się o „próbach reaktywowania” harcerstwa działającego według zasad sprzed 1948 r. Na zjazd łódzki przybyli jednak uczestnicy spotkania warszawskiego i po dyskusji z działaczami OHPL postanowiono reaktywować Związek Harcerstwa Polskiego na zasadach „demokratycznych i tradycyjnych” wartości, przy uznaniu kierowniczej roli PZPR w państwie. Kończył się tym samym okres „drugiej konspiracji” w polskim ruchu harcerskim. Względna swoboda w ZHP trwała niecałe dwa lata, gdyż po wycofaniu się z czynnej działalności w ZHP Józefa Grzesiaka „Czarnego”, Stanisława Broniewskiego i Aleksandra Kamińskiego komuniści stopniowo przejęli kontrolę nad działalnością Związku, którą sprawowali niepodzielnie do powstania „Solidarności” i Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w 1980 r. – ale to już inny rozdział historii polskiego harcerstwa.

